

УДК 23.00.02

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Василь Климончук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

У своєму дослідженні автор аналізує розвиток розуміння та формування політичних цінностей. Він порівнює християнську традицію з основними філософськими концепціями. Автор наголошує на практичних аспектах існування цінностей у політичній сфері.

Ключові слова: політичні цінності, християнство, аксіологія.

Одним з важливих кроків на шляху до розв'язання кризових, ентропійних процесів в суспільстві є своєрідна ревізія системи цінностей. Політична система завжди, незалежно від офіційної позиції щодо неї з боку пануючої в країні ідеології (для прикладу СРСР) виконувала надзвичайно відповідальну функцію в процесі реформування суспільства, пошуку виходів з кризових ситуацій, будучи своєрідним центром прийняття рішень на загальнодержавному рівні. Це і зумовило наш інтерес до розгляду проблеми політичних цінностей в історичній ретроспективі.

Отже, мета нашої роботи полягає в тому, щоб з'ясувати, що ж таке політичні цінності, що стало причиною їх виокремлення в певний вид цінностей, яким чином йшов процес осмислення політичних цінностей в історії становлення політичної науки, в який період часу і завдяки кому вони остаточно зайняли звичне, в сучасному розумінні, місце в ціннісній ієрархії людини, суспільства.

На думку багатьох дослідників, які займаються вивченням природи цінностей, стан аксіології потребує подальшого розвитку. Наприклад, Д. А. Леонтьєв вказував, що: „в науках, які мають справу з ціннісною проблематикою, поняття цінності не займає місця, яке хоча б приблизно відповідало його реальному значенню” [1, с. 16]. Він же пише: „Дослідження з філософії, соціології і психології цінностей не дуже приваблюють дослідників і мають низький рівень ККД” [1, с. 6]. Ця проблема цінностей є універсальною майже для всього спектру гуманітарних наук зокрема й для політології.

На думку А. Івіна: „Під цінністю розуміється будь-який предмет будь-якого інтересу, бажання, устремління і т.д.” [2, с. 12] і подібно до цього: „Соціальною цінністю може бути будь-який об'єкт (матеріальний чи ідеальний) у випадку, якщо він слугує фокусом устремління, бажанням груп чи окремих осіб, розглядається як важлива умова існування” [3, с. 15]. Іншої точки зору дотримується Т. Парсонс: „Цінності... складові частини соціальної системи... загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи” [4, с. 368], а також В. І. Супрун: „Цінності – є стійке переконання в тому, що певний тип поведінки (дій) більш значимий (бажаний) в існуючому типі культури чи культурному континенту-мі. Цінності існують у соціальній свідомості та інтерналізуються індиві-

дом" [5, с. 162]. Отже, існує три способи трактування феномену цінностей. Перший підхід (А.. Івін) базується на тому, що в якості цінностей в стані виступати, ними бути – різноманітні предмети, будь-які речі (як матеріальні, так і соціальні за своїм субстратом). Тобто вони більш схильні вважати цінності перш за все як щось іманентне. Другий підхід (Лапін, Смелзер, Парсонс і т.д.) акцентує свою увагу на цінностях як на явищі трансцендентного характеру, що притаманне перш за все внутрішньому світові людини, і виявляється через прояв її психіки: погляди, уявлення, переконання, емоції і т. д. Третій підхід (Богомолів, Леонтьєв), який певним чином синтезує попередні два: „Відмінне від перших двох, трактування цінностей – трактування їх як явищ особливої реальності, яка не зводиться винятково до фізичного чи то матеріального буття, чи то царства абстрактних інтелігібельних величин" [6]. Серед маси оточуючих предметів і явищ цінності притаманний своєрідний онтологічний статус. Наприклад, А.Богомолів трактував їх як елемент суспільних відносин, опредмечений у формі соціальних інститутів. Подібних поглядів дотримується Д. Леонтьєв: „Система цінностей... являє собою предметне втілення системи діяльності і суспільних відносин, відображаючи таким чином сутність життєдіяльності даної общини, її конкретно-історичного способу життя" [7, с. 12].

Розглянемо процес формування уявлення про цінності в історичній ретроспективі. У працях Платона, та Арістотеля, найвищою цінністю проголошуються знання. Держава розглядається як щось органічне, те що є невід'ємною частиною буття людини. Політична цінність не виокремлюється серед інших цінностей. Звідси і вислів Арістотеля, що людина є твариною політичною. Ані Платон, ані Арістотель не ставили під сумнів існування держави як такої, ними оцінювались лише форми правління. Для них держава ніколи не стане злом, антиціллю.

Важливим етапом в становленні політичних цінностей, як окремого феномену в свідомості людини, стало активне поширення християнства, яке поставило під сумнів, існуючий до цього, погляд на державу, як найвище суспільне благо. „Кесареві віддай кесарево, а Богові Боже..." [8]. Фактично, християнство створило прецедент появи феномену політичних цінностей, вказавши на межі політичного поля буття в житті людини.

Мислителі епохи Середньовіччя поки що не розділяють поняття держава, суспільство і т. д. Однак вони вже активно намагаються розібратись в їх природі, з'ясовують місце і роль держави в житті людини, вони починають їх оцінювати з очки зору абсолюту, себто Бога. Показовими в даному випадку є праці Августина. Основа його роздумів про сутність держави – це порівняння між „градом земним" і „градом Божим". Відношення управління і підпорядкування в „граді земному", відображають панування людини над людиною. Похіть влади тут в такій же мірі оволодіває правителями, в якій і підвладним їм народами. Однак серед громадян „граду земного" є ще громадяни „граду небесного". Вони хоч і належать формально до „граду земного", однак живуть за Богом, а не за людиною.

Вимоги часу, а саме розвиток гуманітарних і природних наук, еволюція політичних систем на Європейському континенті, зародження в містах нового виду економічних відносин зумовили потребу в більш детальному розгляді й оцінці владних відносин на суспільному рівні.

Новий час вважається періодом появи політичних цінностей в сучасному їх розумінні. Макіавеллі відкинув ідею існування якихось внутрішніх, сталих цінностей, на які може орієнтуватись політик. Людина стає актором політичної драми, де основною є гра, гра за будь-яких обставин. Основною цінністю є мета, мета в досягненні і утриманні влади, на це спрямовано усю її енергію, засоби. „Хоч які б засоби для цього використовувались, їх завжди сприймуть як гідні і схвалять” [9, с. 54], а тому, хто „прямує шляхом відваги, важко завоювати владу” [9, с. 17], бо „Володар, якщо він хоче зберегти владу, мусить навчитись відступати від добра” [9, с. 46] і „не повинен рахуватись у звинуваченнях в жорстокості” [9, с. 49]. Причина того, що влада стає однією з переважаючих цінностей в бутті людини, криється в тому, що лише влада дає можливість індивіду максимально реалізуватись в цьому світі. На думку деяких дослідників, зокрема, В. М. Денисенка, можна стверджувати, що з Макіавеллівського Володаря розпочинається політична теорія, що досліджує проблеми управління, керівництва, влади як професійно-рольової дії.

Якісно новим етапом в підході до проблеми політичних цінностей, став етап започаткований роботами Ф. Бекона. Він спробував відділити політичні цінності на основі принципу „воля-закон”. Саме з допомогою цього принципу політичні цінності отримують своє функціональне визначення в політичних відносинах. Основною причиною кардинальної зміни уявлень про політичні цінності в історії політичної думки є бурхливий розвиток буржуазних відносин. Формувалось суспільство товаровиробників, яке в подальшому почало вимагати певної рівності, рівності в можливостях, це і мав забезпечити закон. “І коли, хтось чинить несправедливість заради власної вигоди, інші вбачають у цьому небезпеку для всіх, об’єднуються і приймають закони для захисту від несправедливості” [9, с. 119]. Цікавим є також той факт, що принцип, який став першим поштовхом для формування окремого виду цінностей, а саме – політичних цінностей, Френсіс Бекон замінює вже триединою формою: „Богові віддай боже, а Цезарю – цезареве, а підлеглим – те, що їм належить” [10, с. 15]. На нашу думку, це є свідченням того, що політичні цінності остаточно виокремлюються, знаходячи своє функціональне визначення, як у відносинах король – піддані, так і у відносинах піддані – король. Фактично, починаючи з Ф. Бекона, цінності набувають тих ознак, які є звичними для нас в сучасному світі: „Таким чином, можна констатувати, що саме з Ф. Бекона бере початок новоєвропейська раціоналістична лінія політичної думки, в якій людський розум (а не воля, а якщо і воля, то тільки така, що спирається на розум) стає відліком системи цінностей, основою пізнання буття” [10, с. 122].

Р. Декарт дещо по-новому змусив подивитися на місце людини в сучасному світі, суспільстві, політичній системі загалом, зробивши наголос, перш за все, на формуванні і зміні внутрішнього світу індивіда, а не зовнішніх обставин. Починаючи з себе, ми можемо змінити оточуюче нас суспільство на краще: „Завжди намагатися перемогти себе, а не долю (fortune), змінювати свої бажання, а не порядок світу, і взагалі звикнути до думки, що у нашій цілковитій владі перебувають тільки наші думки, і лише тоді, коли ми зробимо все можливе з оточуючими нас предметами, те, що нам не вдалося, треба розглядати як таке, що є абсолютно неможливим” [11, с. 264–265].

Відомо, що перші кроки є водночас найважчими, часом дещо незрозумілими і смішними з точки зору тих, хто вже міцно стоїть на ногах, однак тією ж мірою вони є чи не найголовнішими з огляду на подальший рух. Одним з таких кроків в історії формування політичної теорії є Т. Гоббс, ідеї якого розпочали якісно новий відлік в історії формування західноєвропейської політичної думки. Томас Гоббс чи не вперше спробував раціонально обґрунтувати необхідність появи політичних цінностей. Продовжуючи вже розпочату до нього роботу над проблемою людини, як основної детермінанти суспільних відносин, Томас Гоббс дійшов до висновку, що саме егоїстичний стан буття людини, як „війни всіх проти всіх” спричинив до укладання суспільного договору й створення держави. На нашу думку, Томас Гоббс раціонально обґрунтував появу певних політичних цінностей, адже його правитель залишається як за межами угоди, так і за межами громадянських законів. Він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватись громадяни для збереження мирного співіснування. Образ його правителя доходить навіть до певного парадоксу, адже якщо на початку створення системи політичних цінностей мало суто раціоналістичне начало, то в подальшому після завершення процесу творення влади йде втрата будь-яких моральних принципів, правових регуляторів, на яких повинні бути вибудовані відносини, основним стає лише принцип примусу.

Ш. Л. Монтеск'є досліджував, за яких умов політична система забезпечує необхідний мінімум людських свобод, при цьому декларуючи як найвищу цінність в політиці – справедливість. Втрата цієї цінності в політиці спричиняє втрату людини, як цінності, втрачається політичне поле буття, як щось окреме, визначене. „Цим пояснюється та особлива сила, яку у цих державах звичайно отримує релігія – вона замінює безперервно діючі охоронні інституції; інколи ж місце релігії посідають звичаї, які там панують замість законів” [12, с. 177]. Звідси і визначення Ш. Л. Монтеск'є форм правління через міру моральності, яку несе в собі політична діяльність. Наприклад, монархії притаманна домінація такого морального принципу як честь, республіці – добродійність, деспотичним формам правління – страх. Ще один аргумент до підтвердження визначального статусу політичних цінностей в суспільстві філософ наводить, обґрунтовуючи чому закони одного народу в більшості випадків не „переносяться” в систему, створену іншим народом: „Закони мусять перебувати в такій тісній відповідності з особливостями народу, для якого вони встановлюються, що тільки в окремих випадках закони одного народу можуть видатися придатними для іншого народу” [12, с. 168].

Однією з центральних категорій у політичній доктрині І. Канта є категоричний імператив, суть якого за словами німецького філософа: „Дій так, щоб максима твоєї волі могла в той же час мати силу принципу всезагального законодавства” [13]. Чи не основна заслуга його (категоричного імперативу) полягає в тому, що він допоміг І. Канту вибудувати логічну систему: мораль – право – держава – громадянське суспільство. Людина в Канта виступає як найвища цінність, суть якої полягає в тому що „людина і всяка розумна істота існує як мета, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тої чи іншої волі” [13, с. 269]. На практиці, на думку філософа, це має виглядати так: „завжди ставитись до людства і в своїй особі і в особі будь-кого іншого так само як до мети, і ніколи не стався до

іншого тільки як до засобу” [13, с. 269]. Такий аксіологічний підхід до людини дає можливість створити не тільки логічний зв’язок з правом, а й по новому подивитись на роль держави. В даному випадку у системі, вибудованій І. Кантом, вона стає тією інституцією, яка покликана втримувати в цілісній системі право і мораль. Адже саме держава має змогу забезпечувати можливість праву виконувати свою повноцінну функцію з огляду на те, що вона здатна перетворювати право в загальнообов’язкове, що має примусову силу. Звідси і розуміння політичних цінностей як тих, які покликані забезпечити дотримання в суспільстві основного принципу – людина як цінність – перш за все. На основі цього і вибудовується вся система політичних цінностей. Адже такий підхід не дає можливості державі переміститись в ранг найвищої цінності: „Держава може бути тільки необхідним засобом організації людського життя, але якщо вона стає основною метою, це означає, що індивід елементарно обдурений щодо свого призначення.

Щодо поглядів Г. Ф. Гегеля, то держава у нього постає як щось тотальне, надприродне, адже вона є вершиною еволюції (а отже і цінністю) абсолютного Духа в цьому світі. „Богові віддай Боже, а кесареві кесарево” вдало замінюється „Кесареві віддай все, адже він є втіленням Бога”. І не дивно, що Гегель так ревно виступає проти Християнства, адже воно назавжди розділяє поняття земного і небесного в ціннісній ієрархії людини. Його ж система вибудовується на підміні „земного і небесного”. Візьмемо для прикладу ідею Християнства про те, що людина зможе себе повноцінно реалізувати тільки через ціле, уособленням якого є Господь Бог. Він, а не хто інший, повинен займати найвище місце в ціннісній ієрархії людини, єднання з ним повинно відбутись не тільки на небесах, а й на землі – саме цього повинна прагнути людина, через здійснення його волі. Гегель цю ідею вдало повертає на користь своєї системи – тільки через ціле, а саме державу, людина зможе себе реалізувати. Так само як кожна душа є частинкою Творця, так само і людина стає одним з невід’ємних елементів державного механізму. Їй індивід повинен віддатись цілком, так як вона є його органічним продовженням. Гегель не задовольняє, що мораль, яка була встановлена Христом є першочергово націлена на людину, на її внутрішній світ. Адже це дає можливість поставити особисті цінності вище політичних, що в свою чергу не дозволяє людині прийти до усвідомлення своєї єдності з цілим, себто з державою. У політичній ж системі Г. Ф. Гегеля політичні цінності стають абсолютними відносно інших цінностей індивіда, адже вони є вершиною еволюції, а отже найвищим і найдосконалішим творінням світу цього.

Людина завжди буде залишатись основною цінністю в суспільстві, адже їй дана велика свобода вибирати принципи, за якими вона буде влаштовувати собі життя. От і зараз на сучасному етапі розвитку нашої держави, ми повинні усвідомити той факт, що саме ми, а не хто інший є безпосередніми творцями нашої політичної системи і саме від нас залежить її розвиток чи деградація. Однак наша воля, енергія повинні бути спрямовані не на зовнішні прояви, такі як державні інститути, а перш за все на самого себе, на реформу свого внутрішнього світу, свого відношення до оточуючих. Адже саме на такому мікрорівні, де суть влади у володінні перш за все собою, своїми емоціями, думками – формується влада на макро-

рівні – на рівні держави, її інститутів. Тільки тоді політична система, суспільство будуть такими, якими ми хочемо їх бачити.

1. Леонтьев Д. Ценность как междисциплинарное понятие // Вопросы философии.
2. Ивин А. Основание логики оценок. М., 1970.
3. Рабочая книга социолога. М., 1983.
4. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. М., 1972.
5. Супрун В. Ценности и социальная динамика // Наука и ценности. Новосибирск, 1987.
6. Политико-правовые ценности: история и современность // Под. ред. В.С. Нерсисянца. М. 2000.
7. Ивин А. Основание логики оценок: М., 1970.
8. Біблія, Новий Заповіт.
9. Макиавелли Н. Государ. М., 1990.
10. Бекон Ф. Новый Органон // Соч.: В 2 т. М., 1978. Т.2.
11. Декарт Р. Правила для руководства ума // Соч.: В 2 т. М., 1989. Т. 1.
12. Монтескье Ш. О духе законов // Ибран. прозведен. М., 1995.
13. Кант. И. Критика практического разума // Соч. в 6 т. М, 1965. Т.4. Ч.1.

FEATURES OF DETERMINATION OF CRITERIA OF POLITICAL VALUES

Vasyl' Clymonchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

In his research the author analyses the development of understanding and formation of the political values. He compares values in Christian tradition with main philosophical concepts. The author paid his attention to practical aspects of the existence of values in political sphere.

Key words: political values, Christianity, axiology.

Стаття надійшла до редколегії 04. 09. 2003

Прийнята до друку 10. 10. 2003